

TILKNYTNING OG FORFØRELSE

Signe Holm Pedersen, Katrine Zeuthen, Judy Gammelgaard

Nutidige psykoanalytiske teorier har på forskellig måde set det som en opgave at supplere den klassiske driftsteori med en teori om objektet. I nærværende artikel diskuteres henholdsvis Peter Fonagys tilknytningsteori og Jean Laplanches forførelsesteori, og der argumenteres for, at den første viser, hvordan objektet er konstituerende for subjektets bevidsthed, medens den anden viser, hvordan objektet er konstituerende for subjektets ubevidste.

Indledning

En af de mest udbredte indvendinger, Freuds efterfølgere har rettet mod den klassiske teori, er den meget begrænsede betydning, den giver objektet. Indvendingen har en vis berettigelse. Da Freud opgav den såkaldte forførelsesteori og vendte blikket mod den indre verden, blev det driften og dens skæbner, der i mange år optog Freud. Det betød, at objektet ikke fik en selvstændig betydning, men teoretisk set blev snævert forbundet med driftens organisering og udvikling. I teoriens første fase blev objektet betragtet som den mest tilfældige og udskiftelige del af driftens vej mod tilfredsstillelse. Driften selv blev som bekendt defineret som et grænsebegreb mellem det somatiske og psykiske og dermed som det, der sætter psyken på arbejde og gør manglen til et omdrejningspunkt i subjektets konstituering. Driftsteorien var med andre ord en motivationsteori og en teori om psykens konstituering.

Det glemmes ofte, at Freud naturligvis ikke overså den betydning, objektet havde for subjektets overlevelse fysisk såvel som psykisk, men fokus var driften, som objektet blev set igennem. I teoriens senere udformning blev objektet til tider set som en uadskillelig del af subjektet. Således i »Sorg og melankoli« (Freud 1917), hvor antagelsen var, at jeg og objekt i den patologiske sorg ikke var til at skelne, hvorfor jeget ikke kunne frigøre sig fra det mistede objekt uden en splittelse eller udslettelse af sin egen indre sammenhæng og struktur.

Signe Holm Pedersen, cand.psych., ph.d.-stipendiat ved Institut for Psykologi, Københavns Universitet.

Katrine Zeuthen, cand.psych., ph.d.-stipendiat ved Institut for Psykologi, Københavns Universitet.

Judy Gammelgaard, ph.d., er lektor ved Institut for Psykologi, Københavns Universitet.

Det blev efterhånden indlysende, at objektet måtte have en egen teoretisk fundering svarende til den betydning, det reale objekt har – ikke mindst, når det drejer sig om barnets psykiske udvikling. Fairbairn (1952) gav startskuddet til den såkaldte objektrelationsteori med sit kategoriske udsagn om, at barnet ikke primært er lyst- men objektsøgende. Klein fulgte efter og gjorde objektet og jeget til selvstændige enheder fra livets start. Mange har siden på forskellig vis bidraget til videreudvikling af det objektteoretiske synspunkt, medens andre har foretrukket betegnelsen intersubjektiv frem for objektrelation. Med den empiriske spædbarnsforskning og de ego-psykologiske tilknytningsteorier blev den reale mors betydning og det interaktive forhold mellem mor og barn gjort til genstand for detaljerede undersøgelser og mor-barn-interaktionen blev grundpilleren i forståelsen af barnets udvikling. Under indflydelse af Lacan har fransk psykoanalyse valgt en terminologi, der tegner et andet forhold mellem subjekt og objekt. Den anden forstået som både den specifikke anden og som den symbolske og kulturelle orden er altid en del af subjektiviteten, der derfor i en vis forstand er fremmed for sig selv.

Teoriene om objektet var uden for al tvivl et nødvendigt korrektiv til driftsteorien. Hvad der imidlertid ikke var lige så indlysende nødvendigt, men ikke desto mindre blev konsekvensen var, at driftsteorien blev nedtonet eller slet og ret afskrevet. Med teoriernes fokus på objektet blev hele spørgsmålet om, hvad objektet relaterede sig til, besvaret med mere eller mindre implicite antagelser om et jeg eller et selv. I takt med at objektrelationen blev undersøgt fra en observerende synsvinkel, blev det subjekt, Freud havde teoretiseret over, tømt for indhold.

Formuleret en anelse polemisk kan vi sige, at vi med Freud fik en teori om subjektet og med mange af hans efterfølgere en teori om objektet. Det har skabt en uheldig polarisering, som vi for eksempel kan aflæse ved, at vi på den ene side møder krav om metodisk objektivisme, på den anden side ser et modstykke hertil i form af en terapeutisk subjektivisme.

Vi skal i det følgende præsentere to forskellige bud på psykoanalytiske teorier, der har haft som mål at supplere Freuds subjektteori med påvisningen af objektets strukturerende betydning for psykens konstituering. Vi har valgt at præsentere Peter Fonagy og medarbejderes tilknytningsteori i en sammenligning med Jean Laplanches nye fundament for psykoanalysen. Tilknytningsteorien ser vi som en teori om, hvordan objektet konstituerer subjektets bevidsthed, mens Laplanche præsenterer en teori om, hvordan objektet konstituerer subjektets ubevidste.

Tilknytning

Tilknytningsteorien har både som forståelsesramme i den kliniske praksis og med sin operationaliserbarhed som værktøj i klinisk forskning igennem de sidste 20 år opnået en central placering i den kliniske psykologi. Begrebet

tilknytning og tilknytningsteori bruges imidlertid meget bredt og common sense-agtigt, ofte som værende en personlighedsteori. Det er derfor vigtigt at tænke over, hvad det er for en opfattelse af det psykiske, tilknytningsteorien bygger på.

Tilknytningsteorien opstod som bekendt med Bowlby i en bottom up-proces fra dyreetologien. Det etologiske udgangspunkt skinner tydeligt igennem i Ainsworth Strange Situation test, der indplacerer børn i tilknytningskategorier ud fra deres reaktion på adskillelse fra omsorgspersonen (Ainsworth et al. 1978), og i Kaplan og Mains Adult Attachment Interview, der scores, ikke ud fra *hvad* respondenterne siger, men *hvordan* de siger det (Kaplan og Main 1996). Tilknytningsteorien er således i sin rene form en teori om konkret og repræsenteret adfærd, hvorfor det egentlig ikke giver mening at tale om et tilknytningsteoretisk subjektbegreb i sig selv. Tilknytningsteorien omhandler ikke et subjekt med et indre psykisk liv, den beskriver snarere en (re-)agerende del af en lukket (og deterministisk) mor-barn-dyade.

Med udgangspunkt i tilknytningsteorien har Fonagy med flere skabt en (universal) teori om affektregulering, mentalisering og udvikling af selvet. Fonagy, der beskriver sig selv som tilknytningsteoretiker (Fonagy 2006), har præsteret en psykologisk overbygning til den etologiske tilknytningsteori. For Fonagy et al. udgør tilknytning ikke som hos Bowlby et mål i sig selv. Den nære tilknytning til omsorgspersonen har derimod den funktion at sikre, at barnet, via den tætte kontakt med omsorgspersonen, udvikler en forståelse for mentale tilstande både i sig selv og i andre (Fonagy et al. 2002). Fonagy et al. udstyrer således det tilknytningsteoretiske adfærdssubjekt med et indre psykisk liv. Et sådant indre liv kan imidlertid, som vi vil se i det følgende, ikke blive andet end temmelig endimensionalt:

Tilknytningsteorien forkaster den psykoanalytiske driftsteori og antager, at aggression er en konsekvens af frustration. Samtidig reducerer tilknytningsteorien det ubevidste til at være en form for ikke-bevidsthed eller måske snarere procedural bevidsthed (Andkjær Olsen og Køppe 1996). Fokus er følgelig på *perception* på det lille barns iagttagelse af det *reelle* ydre og ikke på en *hallucinerende* genskabelse (Gammelgaard 2006). Det er derfor et ret tomt eller blankt subjekt, der ifølge Fonagy og tilknytningsteorien opstår eller snarere møder sig selv ved at opleve sin mentale tilstand reflekteret af omsorgspersonen. Og tomheden fyldes ikke ud af omsorgspersonen.

Omsorgspersonen spejler (blot) det tilbage, barnet udtrykker¹. Spejling forstås således som en form for sokratisk dialog, hvor barnet via moderen finder sit (sande) selv. Med den konkrete genfindelse af selvet i objektet, bliver selvet og objektet/den anden lig med hinanden – de kan ikke in-

1 Optimalt set vil omsorgspersonens spejling endda ifølge Fonagy et al. være »markeret« (Fonagy et al. 2002), således at barnet ikke fejlagtigt oplever det spejlede som tilhørende den voksne og ikke det selv.

deholde noget fremmed eller tredje, hvorfor objektet egentlig bare er en kopi af subjektet (Gammelgaard 2000). Der er derfor noget cirkulært over beskrivelsen af det tilknytningsteoretiske subjekts opståen: Det opstår (via omsorgspersonens spejlen) i mødet med sig selv, men fordi hverken det selv eller omsorgspersonen har noget (ud over instinkt) med til det møde, bliver det for evigt fanget som værende præcist det, der spejles i mødet². Den konkrete omsorgspersons evne til at spejle har dermed en helt central og deterministisk rolle for det tilknytningsteoretiske lille barn. Det er i mødet med den reelle ydre verden og den reelle omsorgsperson, at barnet skabes, og uden et indre liv til at fortolke dette møde fastlåses barnet med det samme og forbliver dermed det subjekt eller den tilknytningsstil, som moderen oprindeligt spejlede.

Det selv, der opstår ved mødet med sig selv, er et essentielt selv. Det er et selv, der i og med, det ikke indeholder andet end sig selv, ikke indeholder en grundlæggende fremmedhed, som det fx er tilfældet hos teoretikere som Lacan og Freud, der har et mere decentralt subjektbegreb. Kierkegaard skrev i sin magisterafhandling om Sokrates, at den oprindelige græske betydning af budet *Kend dig selv* er *adskil dig selv fra andet*. Dette forstod Kierkegaard dels som en ydre adskillelse mellem selvet og de andre, dels som en indre adskillelse i selvet og pegede hermed på, at selvet i sig selv indeholder en Andenhed eller en adskillelse, hvilket også er tydeligt i hans definition af selvet som et forhold, der forholder sig til sig selv (Kierkegaard 1849). At tilknytningsteorien, der er opbygget omkring observation af reaktion på en ydre adskillelse, ikke i sit subjektbegreb inkluderer en indre adskillelse, er måske ikke så underligt, idet tilknytningsteorien med sit etologiske udgangspunkt evolutionært placerer sig før menneskets udskillelse fra altet.

Det tilknytningsteoretiske subjekt er dybest set et præprogrammeret adfærdssubjekt, der hverken åbner sig indadtil til et fortolkende indre univers eller via omsorgspersonen udadtil til noget tredje eller fremmed. Det er derfor forståeligt, at teoretikere med et tilknytningsteoretisk udgangspunkt råber højt om evidensbaseret forskning – de kan ikke andet, for det subjekt, de »står på«, indeholder kun det, der kan perciperes, måles og vejes – det indeholder intet potentielt rum, hvori der kan oversættes, leges og tænkes.

Forførelse

Kardinalpunktet i kritikken af psykoanalysen i dag er netop dens empiriske utilgængelighed. Det ubevidste og drifterne kan ikke observeres som sådan, de kommer ikke direkte til udtryk, hvilket etablerer et subjekt, der er mytisk

2 På samme måde som det lille barns tilknytningsstatus udledes, bestemmes og fastholdes af dets reaktion på adskillelse og genforening med moderen i The Strange Situation Test.

og mystisk, utilgængeligt og lukket omkring sig selv og det analytiske rum. Det psykoanalytiske subjekt kan ikke evidensbaseres, fordi det er et indre subjekt *også*.

Den franske psykoanalytiker Jean Laplanche har formuleret et nyt fundament for psykoanalysen, der tager afsæt i en kritik af Freuds lukkede subjekt (jf. Laplanche 1970, 1990, 1997). Ved at sætte de psykoanalytiske begreber i arbejde på ny definerer Laplanche en driftsteori og et ubevidste, der opstår i mødet mellem barn og voksen og ikke som et fylogenetisk nedarvet indhold, som Freud endte med at bestemme det ubevidstes og drifternes genesis ud fra (jf. Freud 1900, 1905). Derved etablerer Laplanche et psykoanalytisk subjekt, der tager afsæt i relationen mellem barnet og dets voksne. Et subjekt, der er delvist tilgængeligt, fordi det opstår i relationen.

Mens tilknytningsteorien tager jeget i hånden og undersøger, hvordan subjektet *tilpasser* sig ved at *tilknytte* sig et andet subjekt, er Laplanche i sin læsning af den psykoanalytiske teori interesseret i at undersøge, hvordan subjektet bliver til i mødet med objektet. Dette objekt er ikke som subjektet, fordi det ud over at være et subjekt for sig selv er et objekt for den anden med alt, hvad det rummer af fantasier og forestillinger om, hvad dette objekt overhovedet *er*, ikke mindst hvad det *vil*, og allermest hvad det *betyder*. Der er altså et subjekt, der knytter sig, og et objekt, subjektet knytter sig til, og dette skaber en fundamental asymmetri i relationen mellem barn og voksen i denne psykoanalytiske teori om psykens dannelse og udvikling.

Laplanche tager udgangspunkt i, at det lille menneskebarn fødes for tidligt til, at det kan tage vare på sig selv. Det er et hjælpeløst og verdensåbent barn, der er afhængig af den voksne (Gammelgaard 2004). Den voksne giver barnet mad og varme, plejer og pusler det og sørger således for dets overlevelse. Den voksne tilfredsstiller barnets behov. Men det er en specifik voksen, der tilfredsstiller behovet, og behovet tilfredsstilles derfor også på en specifik måde, hvilket definerer barnets behov som specifikke. Behovet får en specifik betydning, fordi den voksne definerer behovet ved at tilfredsstille det på en særlig måde, der er kendetegnende for netop den relation. Med overlevelsen følger altså en betydning – det betyder noget, at den voksne sørger for barnet, og dette mærker barnet. Barnet indgår i relationen til den voksne ved at prøve at give den voksnes henvendelse betydning, således at barnet fortsat kan indgå meningsfuldt i relationen til den voksne. Det er derfor, at børn, uanset hvilke forhold de fødes ind i, prøver at indgå meningsfuldt i de relationer, der sørger for deres overlevelse. De har ikke noget valg, de er afhængige af de voksne, der tager sig af dem, fordi de er børn.

Laplanche kalder sin teori for teorien om den generelle forførelse (Laplanche 1990) og indfanger dermed den fundamentale asymmetri, der er indlejret i relationen mellem barnet og den voksne. Barnet forføres af den voksne, fordi det er den voksne, der giver barnets behov betydning gennem den specifikke tilfredsstillelse. Den voksne fører for i barnets udvikling.

Barnet er derved bundet til den specifikke voksne på en måde, der rækker ud over selve det at overleve. Barnet er decentreret omkring den, der på en gang sørger for dets overlevelse og giver denne overlevelse en helt specifik betydning, der eksisterer i den specifikke relation (Laplanche 1999). Men den voksnes henvendelse er gådefuld, den voksne ved mere og kan mere, men er også den-der-formodes-at-vide (Laplanche 1990), fordi barnet er prisgivet den voksne. Den voksne henvender sig i sin omsorg til barnet, og denne henvendelse har en specifik betydning, men ikke en fuldstændig afdækkelig og tilgængelig betydning, fordi den også til dels er ukendt for den voksne. Den voksnes henvendelse rummer begæret også, som barnet mærker, men ikke forstår, fordi barnet ikke kender begæret hos sig selv.

Drifterne opstår i mødet mellem et hjælpeløst og afhængigt barn og et hjælpende og betydningsfuldt, men alligevel ubegribeligt objekt. Overlevelsesdrifterne forskydes til at være seksualdrifter, fordi overlevelsen knytter sig til eller læner sig op ad seksualiteten ved at få en betydning, der rækker ud over overlevelsen ved at være indlejret i den specifikke relation til det objekt, der er delvist utilgængeligt, også for sig selv. Det psykoanalytiske tilknytningsbegreb er derfor også begrebet *Anlehnung* (Laplanche og Pontalis 1973), som er det tyske ord for at læne sig op ad. Drifterne er det psykiske mandat for instinkterne, de læner sig op ad instinkterne, fordi behovet får en specifik betydning i den relation, der tilfredsstillende behovet.

Mens Freuds ubevidste var et ptolemæisk ubevidste, der drejede sig om sig selv, er Laplanches ubevidste et kopernikansk ubevidste, fordi det drejer sig om den anden. Det ubevidste er et indre fremmedlegeme, fordi det er den voksne, forførelsen, den anden, objektet, der med sin henvendelse etablerer det ubevidste og sætter barnet i en decentreret bevægelse omkring den voksne, der rummer gåden, men ikke svaret på betydningen af sin egen henvendelse (Laplanche 1997). Freud gjorde os opmærksomme på, at vi ikke kan kende eller erkende os selv sådan helt og fuldstændigt, vi er ikke kun rationelle og tilgængelige subjekter, der kan observeres som sådan. Han definerede et ubevidste, der rokkede ved den menneskelige narcissismes behov for at være herre i eget hus. Laplanches teori begrundes, at vi er fremmede for os selv på grund af den anden, der sørger for, at vi overlever, men uden at vi – eller de – helt kan begribe hvorfor.

Afrunding

Både tilknytningsteorien og Laplanches teori om den generelle forførelse supplerer den freudske teori med antagelser om, hvordan subjektet konstitueres gennem objektet. Tilknytningsteorien har fokuseret på *bevidsthedsniveauet* og beskriver, hvordan subjektet via objektet bliver bevidst om sig selv. Desværre er det, idet subjektet bliver lig med objektet, et noget tomt subjekt, der bliver selv-bevidst. Laplanche peger med sin teori på betydning

gen af relationen til objektet for subjektets *ubevidste*. Herved beskriver han et psykoanalytisk subjekt der, i og med det skabes i relationen til den specifikke anden, bliver delvist tilgængeligt udefra. Tilgængeligheden er dog kun delvis – for Laplanche er det, ligesom det var for Freud, centralt, at vores væren er defineret ved en vedvarende fremmedhed i og for os selv.

Det er frugtbart for udviklingen af den psykoanalytiske teori, at fokus nu er på relationen mellem subjekt og objekt i tilgangen til udviklingen af det psykiske. Imidlertid er det ikke uvæsentligt, hvordan vi forstår begrebet om det relationelle. Psykoanalysens begreb om objektet implicerer, at vi har et mellemværende med hinanden (Gammelgaard 2004). Vi er ikke gennemsigtige for hinanden, fordi det ubevidste opstår i relationen, i mødet mellem et subjekt og et objekt. Dette, at betydningen af relationen kommer udefra, fra det objekt, der igangsætter og bevæger subjektet i sin udvikling, og i subjektets forsøg på at give denne henvendelse betydning, peger på, at vi ikke kun er subjekter, vi er også objekter for hinanden. Det psykoanalytiske projekt minder os om, at det menneskelige projekt er et etisk projekt også, netop fordi vi ikke kun udvikles i vores relationer: Også udviklingens *afsæt* er i relationen mellem et subjekt og et objekt, og derfor har vi ansvaret for den anden og for at forstå den anden og ikke mindst for at forstå os selv gennem den anden.

LITTERATUR

- AINSWORTH, M.D.S., M.C. BLEHAR, E. WATERS & S. WALL (1978): *Patterns of Attachment: A Psychological study of the Strange Situation*, Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- ANDKJÆR OLSEN, O. & S. KØPPE (1996): *Psykoanalysen efter Freud 1-2*. København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag A/S.
- FAIRBAIRN, W.R.D. (1952): *Psychoanalytic studies of the personality*. London & New York: Routledge (1992).
- FONAGY, P. (2006): *Affectregulation, Growth and Psychotherapy*, heldagsseminar arrangeret af Dansk Psykoterapeutisk Selskab for Psykologer, København d. 6/10-2006.
- FONAGY, P., G. GERGELY, E. JURIST & M. TARGET (2002): *Affect Regulation, Mentalization and the Development of the Self*. New York: Other Press.
- FREUD, S. (1950 [1895]): *Udkast til en videnskabelig Psykologi. »Entwurf« 1895*. København: Hans Reitzels Forlag 1980.
- FREUD, S. (1900): *Drømmetydning 1-2*. København: Hans Reitzels Forlag 1974.
- FREUD, S. (1905): Tre afhandlinger om seksualteori. IN: *Afhandlinger om seksualteori*. København: Hans Reitzels Forlag 1985.
- FREUD, S. (1917): Sorg og melankoli. IN: *Metapsykologi I*. Red. af O.A. Olsen, B. Kjær og S. Køppe. København: Hans Reitzels Forlag 1983.
- GAMMELGAARD, J. (2000): *To come into possession of oneself*, upubliceret manuskript/foredrag holdt i Delphi d. 24/8-2000.
- GAMMELGAARD, J. (2004): *Mellemværende. En diskussion af begrebet borderline*. København: Akademisk Forlag.
- GAMMELGAARD, J. (2006): *Primary process in metapsychology and cognitive psychology*. (Godkendt til publicering i *The Scandinavian Psychoanalytic Review*).

- KAPLAN, N. & M. MAIN (1996): *Adult Attachment Interview*, upubliceret manuscript (tredje oplag), Department of Psychology, University of California, Berkeley.
- KIERKEGAARD, S. (1849): *Sygdommen til Døden*. København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag A/S 1964.
- LAPLANCHE, J. (1970): *Liv og død i psykoanalysen*. Århus: Klim 1987.
- LAPLANCHE, J. & J-B. PONTALIS (1986): Fantasy and the Origins of Sexuality. In: V. Burgin, J. Donald & C. Kaplan (red.): *Formations of Fantasy*. London: Routledge.
- LAPLANCHE, J. & J-B. PONTALIS (1967): *The Language of Psychoanalysis*. London: Karnac Books 1988.
- LAPLANCHE, J. (1990): *Nye fundament for psykoanalysen*. Århus: Klim 1990.
- LAPLANCHE, J. (1997): The theory of seduction and the problem of the other. *Int. J. Psychoanal.*, 78: 653-666.
- LAPLANCHE, J. (1999): *Essays on Otherness*. London: Routledge.